

Тетяна ЛЮТА (Київ)

**ВАВРИЧИНМ., ДАШКЕВИЧЯ., КРИШТАЛОВИЧУ.
УКРАЇНА НА СТАРОДАВНІХ КАРТАХ КІНЕЦЬ XV – ПЕРША ПОЛОВИНА
XVII СТ. – К.: ДНВП “КАРТОГРАФІЯ, 2004. – 207с.,
83 РЕПРОД. КАРТ. – СЕРІЯ “ПАМ’ЯТКИ КАРТОГРАФІЇ УКРАЇНИ”
(ПРОДОВЖЕННЯ СЕРІЇ, ЗАПОЧАТКОВАНОЇ В. КОРДТОМУ 1899Р.)**

Імена авторів нової книги “Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст.” широко відомі науковому загалу України і не потребують представлення. Це видання, давно очікуване у наукових колах, привернуло до себе увагу громадськості. Зауваги упорядників щодо того, що видання є “продовженням серії, започаткованої В. Кордтому 1899 р.”, безперечно, додало інтересу до нього, про що свідчить швидкий продаж цього досить коштовного атласу.

Серія видань Веніаміна Кордта (4 атласи-книги з 1899 по 1931 рр.¹) свого часу започаткувала один із найамбітніших проєктів видань картографічних джерел у Російській імперії, що за значенням можна порівняти, наприклад, з виданням Лева Багрова журналу-альманаху “Imago Mundi”. На щастя, перспективу видань джерел з історії картографування українських земель було закладено тим самим Кордтом в останньому випуску його атласів “Матеріали до історії картографії України” (1931). Існуючі примірники цих видань, збережені у бібліотеках Львова і Києва, стали задекларованим першодруком нового видання.

Згідно з словами упорядників про те, що “у новому кольоровому виданні вміщено репродукції карт фондів Львівської наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника НАН України та Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка”, варто акцентувати на основних передумовах цієї роботи.

До опосередкованого пояснення про зазначені видання Веніаміна Кордта мене змушує вдатися відсутність у новому репрезентованому атласі інформації про автора-попередника, що було б доречним для читача, малоознайомленого з історією картографічних видань, а з представленням теренів України в них і поготів.

---

¹ Кордт В. Материалы по истории русской картографии. – К., 1899. – Вып. I: Карты всей России и южных ее областей до половины XVII века. – 15 с.+42 арк. карт; *його ж.* Материалы по истории русской картографии. – К., 1906. – 2 серия. – Вып. I: Карты всей России, северных ее областей и Сибири. – 28 с.+46 арк. карт; *його ж.* Материалы по истории русской картографии. – К., 1910. – 2 серия. – Вып. II: Карты всей России и западных ее областей до конца XVII века. – 31 с.+56 арк. карт; *його ж.* Материалы до історії картографії України – К., 1931. – Ч. I. – 198 с.

Передмова (“переднє слово”) до нового атласу Ростислава Сосси (це прізвище зазначено у кінці передмови та вказано біля застереження про авторські права) обіймає три сторінки і складається з кількох абзаців такого змісту: взагалі про значущість публікації картографічних пам’яток та зацікавлення ними науковців і колекціонерів про види класифікацій “факсимільних” видань (із зазначенням, що “доволі поширеним є наукові публікації, де групування факсиміле карт підлягає певному принципу – чи територіальному чи хронологічному чи то за місцем зберігання тощо”); про те, що “вагоме місце серед досліджень, присвячених темі відображення українських територій на стародавніх картах, займають факсимільні видання”; далі автор називає видання “факсимільного” типу, які він вважає за перші видання такого ґатунку – план Києва Г. (так в ориґіналі!) Ушакова 1695 р., опублікований у 1893 р., та видання спеціальної карти Боплана у 2000 р.². У подальшому автор зазначає, що видання включає “репродукції західноєвропейських середньовічних карт із зображенням території України, що зберігаються у фондах знаних львівських бібліотек – Львівської наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника НАН України та Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка”.

Надалі автор передмови подає зауваги щодо принципів формування нового видання: “Вміщені в альбомі старовинні *карти території України* (курсив наш. – Т. Л.) видрукувані у період од 1493 р. до 1649 р., подані вони у хронологічному порядку”. Єдине, що не обумовлює автор, – чому, власне, розглянуто карти до середини XVII ст. Для фахівців цей рубіж є цілком зрозумілим – надалі землі України картографував Гійом Левассер де Боплан, що ознаменувало новий якісний рівень картографування українських земель. Однак для звичайного читача цей момент залишився неокресленим.

Власне, далі можна не передавати змісту передмови, оскільки в ній немає головного – того, що могло б якось визначити характер видання, а зокрема: принципів формування саме такого підбору карт за тими атласами або виданнями, які представлено.

Зasadничою проблемою, з якою автори не ставили собі завдання впоратися, є проблема визначення, що таке “Україна” в часи видань, запропонованих до огляду карт, або означення політично-адміністративних кордонів тих країн, до складу яких входили українські землі³. Спорадичне згадування коректного терміну “територія України” вживається в контексті фраз, зокрема, “старовинні карти території України” (с. 6), що не відповідає дійсним назвам і змісту картографічних пам’яток.

² Незрозумілим є наведений тут зразок першої “факсимільної” публікації плану Києва Ушакова. По-перше – це не факсимільне видання, а прорис з ориґіналу, виготовлений Струковим для публікації який цим вніс багато помилок та плутанини у тлумачення джерела. По-друге – виданням гравійованої копії з плану Києва 1745 р. відзначена більш рання публікація М. Берлінського “Краткое описание Киева” (К., 1820. – Додаток). Далі автор передмови згадує видання Боплана, однак, не зазначає його. Очевидним здається гарвардське видання його карт, що, однак, залишилось гіпотетичним.

³ Цю інформацію добре представлено в роботах професора Ярослава Дашкевича, посилання на які зазначені у виданні, зокрема: *Дашкевич Я.* Територія України на картах XIII–XVIII ст. // *Історичні дослідження Вітчизняної історії*. – К., 1981. – Вип. 7. – С. 88–93.

Класифікація пам'яток за хронологією не пояснює читачам, за якими критеріями відбиралися атласи. Адже більша частина карт є другорядними або й малоцінними картами у низці відомих атласів або карт, представленими або описаними, до речі, у того самого В. Кордта (див. таблицю окремо). Самі автори зазначають на одному із зразків “Переопрацювання карти, здійснене Й. Мюнцером, вважається найпримітивнішим варіантом карти” (с. 8). Отже, принцип вартісності видань атласів у цьому альбомі обумовлене було.

Для порівняння з атласами Кордта варто навести такі позиції за значущістю карт щодо репрезентації українських земель:

**Таблиця порівнянь карт за виданнями
“Україна на стародавніх картах” та випусками Веніаміна Кордта**

Рік	Автор	Назва, видання	Примітка ⁴
1493 р.	Кузанський Мюнцер	Карта Середньої та Східної Європи	У – с. 8 К (1899) – с. 2–3
1511 р.	Птолемей Сильван	Четверта карта Європи	У – с. 10
1511 р.	Птолемей Сильван	Восьма карта Європи	У – с. 12
1511 р.	Птолемей Сильван	Дев'ята карта Європи	У – с. 14
1511 р.	Птолемей Сильван	Друга карта Азії	У – с. 16
1513 р.	Птолемей Герман	Генеральна карта світу Птолемея	У – с. 18 К (1899) – с. 3 К (1910) – с. 9
1513 р.	Птолемей Герман	Восьма карта Європи	У – с. 20 К (1899) – с. 3
1513 р.	Птолемей Вальдземюллер	Сучасна карта Європейської Сарматії...	У – с. 22–25 К (1899) – с. 2–3 К (1910) – с. 7–10
1513 р.	Птолемей Герман	Друга карта Азії	У – с. 26 К (1899) – с. 2–3
1540 р.	Ваповський Мюнстер	Сучасна (нова) карта Польщі та Угорщини	У – с. 28 К (1910) – с. 12
1550 р.	Гонтер Мюнстер	Про Польщу... р. 54	У – с. 30
1550 р.	Гонтер Мюнстер	Про Польщу... р. 49	У – с. 31
1550 р.	Гастальді Герберштайн	Опис Московщини (Московії)...	У – с. 32 К (1899) – с. 7
1551 р.	Герберштайн	Московія Сігізмунда, вільного барона в Герберштайні... 1549 р.	У – с. 34 К (1899) – с. 6 – 8

⁴ Літерою “У” зазначене рецензоване видання; літерою “К” – видання Веніаміна Кордта із роком випуску “Матеріалів”, після тире вказано сторінку

Рік	Автор	Назва, видання	Примітка
1556 р.	Герберштайн	Московія ... з позначенням лісів	У – с. 36 – 39 К (1899) – с. 8–9
1559 р.	Птолемей Мюнстер	Європа, третина землі...	У – с. 40
1559 р.	Мюнстер	Новий опис Польщі...	У – с. 42
1570 р.	Гродецький	Польща, описана...	У – с. 44–47 К (1910) – с. 13
1578 р.	Гонтер Мюнстер	Опис усіх країн, які...	У – с. 48
1578 р.	Мюнстер	Карта Угорщини, Польщі, Литви, Русі...	У – с. 50
1578 р.	Гонтер Мюнстер	Трансільванія...	У – с. 52
1578 р.	Гастальді Мюнстер	[Карта Московщини]	У – с. 54 К (1899) – с. 9–10
1584 р.	Птолемей Меркатор	Карта світу за Птолемеем	У – с. 56
1584 р.	Птолемей Меркатор	Карта Європи VIII	У – с. 58
1584 р.	Птолемей Меркатор	Карта Азії II	У – с. 60
1592 р.	Гродецький [Буссемахер Нагель]	Польща, у її кордонах...	У – с. 62 К (1910) – с. 13
1593 р.	Де Йоде	Загальний опис усього відомого світу ... 1589 р.	У – с. 64
1593 р.	Де Йоде	Нова карта всієї Європи...	У – с. 68
1593 р.	Де Йоде	Найпросторіше королівство Польщі...	У – с. 72
1593 р.	Дженкінсон Де Йоде	Московія, найпросторіше велике князівство...	У – с. 74 К (1899) – с. 10 – 11
1593 р.	Гастальді Де Йоде	Перша частина Азії...	У – с. 76
1593 р.	Де Йоде	Азія, найбільша частина світу..	У – с. 78
1595 р.	Птолемей	Європейська Скіфія	У – с. 82
1597 р.	Гродецький Маджіні	Карта Європи VIII...	У – с. 83
1597 р.	Гродецький Маджіні	Королівство Польщі	У – с. 84
1597 р.	Маджіні	Московська імперія	У – с. 86 К (1899) – с. 12
1597 р.	Птолемей Маджіні	Карта Азії II	У – с. 88
1598 р.	Дженкінсон	Опис Русі, Московії і Тартарії...	У – с. 90 К (1899) – с. 10 – 11
1600 р.	Квад	Європа	У – с. 92

Рік	Автор	Назва, видання	Примітка
1600 р.	Гродецький	Польща	У – с. 94 К (1910) – с. 14 табл. XXVIII
1600 р.	Маджіні [Буссемахер]	Московська імперія...	У – с. 95 К (1899) – с. 12
1601 р.	Лаціо	Опис Угорщини...	У – с. 96
1602 р.	Ортелій	Європа	У – с. 98
1602 р.	Гастальді Ортелій	Опис Румунії (яку колись називали Фракією)...	У – с. 100
1602 р.	Гродецький Пограбка Ортелій	Опис Польщі і Литви...	У – с. 102 К (1910) – с. 15
1602 р.	Меркатор	Польща і Сілезія	У – с. 104
1602 р.	Самбук Ортелій	Угорщина з попередніми ... 1579.	У – с. 108
1609 р.	Меркатор	Литва	У – с. 110 К (1910) – с. 1 табл. X
1611 р. ?	Герберштайн	Карта або опис Московського князівства	У – с. 112
1620 р.	Гондій II	Нова карта Польщі	У – с. 114
1628 р.	Меркатор Гондій	Нова карта Європи	У – с. 116
1628 р.	Меркатор	Польща і Сілезія	У – с. 120
1628 р.	Меркатор Гондій	Литва	У – с. 122 К (1910) – с. 2
1628 р.	Меркатор Гондій	Таврика Херсонська	У – с. 124
1628 р.	Меркатор	Росія з прилеглими територіями	У – с. 126
1628 р.	Меркатор Гондій	Карта Турецької імперії	У – с. 128
1630 р.	Гондій	Нова Європа, описана...	У – с. 130
1630 р.	Меркатор	Угорщина	У – с. 134 К (1899) – с. 10
1630 р.	Меркатор Гондій	Трансільванія	У – с. 136 К (1899) – с. 10
1630 р.	Меркатор	Волощина, Сербія...	У – с. 38 К (1899) – с. 10
1630 р.	Меркатор	Таврика Херсонська....	У – с. 140
1630 р.	Меркатор	Росія з прилеглими територіями	У – с. 142 К (1899) – с. 2–3
1630 р.	Меркатор Меркатор молодший	Азія, велика частина...	У – с. 146
1630 р.	Меркатор Гондій	Карта Турецької імперії	У – с. 148
1633 р.	Г. Меркатор Р. Меркатор	Європа, видана...	У – с. 150 К (1910) – с. 1–2

Рік	Автор	Назва, видання	Примітка
[1633 р.]	Геррітц	Карта Росії	У – с. 152 К (1899) – с. 13–15 К (1906) – с. 18–21
1638 р.	Гельвіг Меріан	Королівство Польща і князівство Сілезія...	У – с. 154
1638 р.	Ортелій	Європа або давня Кельтія	У – с. 156
1638 р.	Меркатор Гондій	Польща	У – с. 158
1638 р.	Меркатор	Трансільванія, Семигород	У – с. 160 К (1899) – с. 10
1638 р.	Меркатор	Таврика Херсонеська	У – с. 162
1638 р.	Масса	Частина південної Московщини	У – с. 164 К (1899) – с. 13–15 К (1906) – с. 18–21
1638 р.	Масса	Найновіша карта Росії	У – с. 166 К (1899) – с. 13–15 К (1906) – с. 18–21
1641 р.	Меркатор Блау	Таврика Херсонеська...	У – с. 174
1641 р.	Геррітц	Карта Росії	У – с. 178 К (1899) – с. 2–3 К (1906) – с. 20–21
1641 р.	Масса	Південна частина Росії, в просторіччі Московщини ...	У – с. 180 К (1899) – с. 13–15 К (1906) – с. 20–21
1643 р.	Маковський Блау	ВКЛ	У – с. 184
1643 р.	Маковський Блау	Читачеві... (Дніпро)	У – с. 188
1643 р.	Меркатор Блау	Королівство Угорщина	У – с. 190 К (1899) – с. 10
1643 р.	Меркатор Блау	Трансільванія, Семигород	У – с. 194 К (1899) – с. 10
1643 р.	Меркатор Блау	Волощина, Сербія, Болгарія, Румунія	У – с. 196 К (1899) – с. 10
1649 р.	Маковський Гондій	Велике князівство Литовське	У – с. 198

Позитивною характеристикою запропонованої праці слід вважати майже ідеальне опрацювання описових статей пам'яток. Авторам вдалося доскіпливо і послідовно описати карти від цитат назв, авторів, видавців, граверів, техніки видання до колористики, матеріалу, розмірів, мови і, зрештою, описової статті об'єктів карт. Проблемою для укладачів залишалися коментарі до так званих “Птолемеєвих карт”, на яких інформацію було представлено не тільки спотвореною, а й “осучасненою” авторами-видавцями XVI ст. Так, позначений на “Восьмій карті Європи” Бернарда Сильвана (за Клавдієм Птолемеєм) Azagarium, – але не Amagarium, як зазначено у авторів (с. 12), – був предметом

дискусій вчених у XIX ст.⁵. Нотатка укладачів про те, що, “правдоподібно, Б. Сильван не користувався даними К. Птолемея, давньогрецькими кодексами і старими картами, а використав відомості, зібрані під час своїх подорожей”, має, як я розумію, свідчити про те, що Сильван мандрував до Києва у кінці XV ст., що мало ймовірно. А те, що саме із Птолемеєвих описів земель був узятий *Azagarium* разом з *Amadocha* – це факт.

Багато питань виникає при огляді статті до карти Ієроніма Мюнцера “Карта Середньої та Східної Європи” з видання “Хроніка світу” 1493 р., створеної автором за джерелом “Карта Центральної Європи” Миколи Кузанського 1491 р. (с. 8). По-перше, ставити зазначених авторів об’єднано в даному випадку практично неможливо, оскільки прототип карти Кузанського тут дуже спрощений, на що вказують і самі автори; по-друге, коментару другій частині описової статті стосується втраченого варіанта карти, на якому, однак, автори бачили перелічені населені пункти. Виникає питання, звідки авторам відома номенклатура втраченої карти? А якщо її цитують, то невже серед міст Зінькова та Черкас не було Києва? З якого варіанта карти і якого “переробника” взято ці населені пункти? З видання 1491 р. чи видання Мартелюса, Вальдзеемюллера, Беневентано? З українських міст на представленій карті є тільки Lemberg.

Деякі зразки карт цілком призначені для зображення означених територій. Наприклад, “Карта Польщі та Сілезії” Меркатора 1602 р. (с. 104–107) подає територію “*Russik pars*” у нижньому правому куті карти як відокремлену кордоном територію, що авторами ніяк не коментовано, натомість у примітці 1-й подано визначення кордону Мазовії за станом 1526 р. Крім того, на цій самій карті неподалік *Leopolis*’а зазначено *Vilna* – населений пункт, який не згадано у переліку об’єктів; так само цей пункт не проанотовано на карті Йодока Гондія (II) “Нова карта Польщі” 1620 р. (с. 116). Крім того, останній примірник карти не подано у повному описаному вигляді. “Східний” бік карти повинен був мати художню рамку із зображенням трьох зазначених в описі постатей жінок-польок: шляхтянки, простої польки та солдатки. На жаль, чи дефект самого примірника, чи опущення під час макетування призвели до такого ляпсусу.

Наукова література, зазначена наприкінці видання, добре репрезентує праці львівських авторів або доступну упорядникам польську літературу. Однак багату польську картографічну літературу представлено лише 35-ма позиціями. На жаль, не було тут вичерпно репрезентовано й українську бібліографію, зокрема, немає праці Павла Тутківського⁶ і не враховано ще одне фундаментальне видання Лео (Лева Семеновича) Багрова⁷.

⁵ *Закревский Н.* Описание Киева. – М., 1868. – С. 149 (з посиланнями на М. Берлинського, а у Берлинського – на Василя Татіщева).

⁶ *Тутківський П.* Матеріали для бібліографії мапознавства України (Мапи, плани, атласи, альбоми, мапознавча література). – К., 1924. – 63 с. Щодо української частини: мені не випадає говорити як рецензенту про пропущену статтю про так звану “Радзивилівську карту” Томаша Маковського, хоча автори все ж посилаються на іншу мою статтю у цьому ж таки номері журналу.

⁷ *Багров Л.* История картографии – М., 2004. – 317 с. Можливо, автори не встигли за часом видання ознайомитися з цією книгою, однак вона була відома й у ранішому англійському варіанті.

Таким чином, на підставі таблиці можна визначити, що атлас репрезентує 83 карти, 41 з яких так чи інакше (описані або відтворені) є у Веніаміна Кордта; підбірка видань карт не є оригінальною, а подеколи – маловартісною; терени України кінця XV – середини XVII ст. зображено на картах складовими частинами інших держав, але не обумовлено яких; найчастіше примірники карт мали на меті зображення інших, не українських, земель, а “потрапляння” теренів України було явищем цілком випадковим. Сама назва збірки відображає радше тему “Матеріали до історії картографування українських земель на прикладі кількох атласів двох львівських збірок: 1493–1649 рр.”. Принаймні всі попередники саме так конкретно визначали свої праці у цій складній картографічно-археографічній галузі. Адже зауваження самих авторів у передмові про те, що “львівська збірка наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника містить колекцію карт і атласів, що налічує понад 20 000 примірників (за кількістю картографічних одиниць зберігання в Україні поступається лише Національній бібліотеці ім. В. І. Вернадського НАН України, що утримує понад 43 000 примірників картографічних видань)” – красномовно свідчить про те, що справжній час видання атласів ще не настав.